

۱۶۳۵ پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی و مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

سروشانه:	همت بناری، علی، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور:	تفسیر تربیتی سوره لقمان / علی همت بناری، محمد داودی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۸.
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی و مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت
مشخصات ظاهری:	۱۷۶ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۶۹۸-۴
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۱۶۳ - ۱۶۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع:	تفاسیر (سوره لقمان)
موضوع:	تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴
موضوع:	Qur'an -- Shiite hermeneutics -- 20th century
شناسه افزوده:	داودی، محمد، ۱۳۲۵ -
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی
شناسه افزوده:	Almustafa International University Almustafa International Translation and
Publication center:	
رده بندی کنگره:	BP۱۷۲/۶۵۲
رده بندی دیوبند:	۲۹۷/۱۸
شماره کتابشناسی ملی:	۵۹۵۹۲۱۷
	BP۱۳۲۴

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

تفسیر تربیتی سوره لقمان

مؤلفان: علی همت بناری و محمد داودی

چاپ اول: ۱۳۹۸ ش / ۱۴۴۱ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی

● چاپ: نازنجستان ● قیمت: ۳۰۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

ک ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نیش کوچه ۱۸؛

تلفن: ۳۷۸۳۶۱۳۴ +۹۸۲۵ تلفکس: (داخلی ۱۰۵)/۳۷۸۳۹۳۰۵ -۲۵

ک ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ -۲۵

pub_almustafa

http://buy-pub.miu.ac.ir

miup@pub.miu.ac.ir

با تشکر از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مصطفی نویخت
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: علی عبادی فرد
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی
- صفحه‌آرا: سیدمحسن عمادعی مجد

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

هرگونه نسخه برداری اعم از کپی برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان‌های دیگر و ساخت فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

تفسیر تربیتی سوره لقمان

علی همت بناری

محمد داودی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر
المصطفی ﷺ

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی ره و مقام معظم رهبری مد ظله العالی می‌باشد. «جامعة المصطفی ص العالمیة» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی ص «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ص» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس‌گزارده، از باب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی ص

پیش گفتار

﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾^۱

بیراهه و گزافه نگفته‌ایم اگر تربیت و اخلاق را جزء مهم‌ترین بلکه اهم نیازهای بشر امروز برشماریم. انسان این عصر، بیش از هر زمان دیگری، نیازمند تعالیم اخلاقی و رهنمودهای تربیتی بر محور دین است. دنیایی که یک روی آن مظاهر جذاب تمدنی است و آرمانش رفاه و رضایتمندی بشری است و در روی دیگر عصر ارتباطات و تکنولوژی، در مسیر لگدمال کردن ارزش‌های انسانی، گوی سبقت را از هر عصر دیگری ربوده است و می‌رود تا ابتدایی‌ترین ارزش‌ها و اصول اخلاقی انسانی را به سخره گیرد. اگر امروز بخشی از انسانیت، آگاهانه و ناآگاهانه در لجن‌زار فساد دست و پا می‌زنند، اگر امروز نعره‌های ددمنشان مستکبر دنیا انسان‌های ضعیف النفس را در جای جای این کره خاکی به مزدوری کشانده است، اگر امروز شعله‌های آتش حقد و کینه نابخردان و جاهلان، می‌رود تا شاخ و برگ صفا و دوستی بین مسلمانان را بسوزاند، و اگر امروز حتی در جوامع اسلامی ارزش‌ها به فراموشی سپرده می‌شود، بخش مهمی از این

گرفتاری‌ها و معضلات را باید به پای دوری انسان از زمین سرسبز اخلاق دین‌مدار گذاشت.

بر رهروان راه قرآن جای بسی سپاس به درگاه الهی است که با در اختیار داشتن سرمایه گرانسنگ قرآن و روایات، نیمی از راه را پیموده و اینک بر آنهاست تا با بازگشت به قرآن و عمل به تعالیم و دستورات آن، راه تحقق زندگی سالم را برای خود و نسل‌های آتی هموار سازند.

در گستره بیکران پیام‌های قرآنی، سوره مبارکه لقمان خود به تنهایی اقیانوسی است ژرف در ارائه تصویری از برنامه‌های تربیتی و آموزه‌های اخلاقی دین مبین اسلام. تا زمان حاضر، تفاسیر و استفاده‌های متعددی از این سوره صورت گرفته است؛ نوشتار پیش‌رو نیز بر آن است تا با نگاهی تربیتی بهره‌های جدیدی از این آیات قرآنی را تقدیم علاقمندان و پژوهشگران و به‌ویژه نسل جوان کند. اثر حاضر با تلاش دو فاضل ارجمند حجج اسلام آقایان دکتر علی همت‌بناری و دکتر محمد داودی به سامان رسیده است. بدین وسیله از ایشان و نیز حجج اسلام آقایان سید محمود طیب حسینی و سید نقی موسوی که زحمت ارزیابی این اثر را به عهده داشته‌اند، سپاسگزاریم. «مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت» و «پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ﷺ)» در مسیر مأموریت علمی خود در توسعه و ترویج پیام‌های تربیتی قرآنی روایی، افتخار دارد که عهده‌دار این حرکت باشد و اقدام به انتشار این اثر کند.

فهرست

مقدمه	۱۷
تعریف تفسیر تربیتی	۱۹
گستره تفسیر تربیتی	۲۱
جایگاه و اهمیت تفسیر تربیتی	۲۳
پیش فرض های تفسیر تربیتی	۲۳
هدف تفسیر تربیتی	۲۵
شیوه تفسیر تربیتی	۲۵
ساختار کلی ارائه مطالب	۲۶
معرفی سوره	۲۷
بخش اول: معرفی آیات قرآن و مخالفان آن (آیات ۱-۱۱)	
تفسیر آیات ۱ - ۵	۳۱
ترجمه	۳۱
مفهوم کلی آیات	۳۱
مباحث ادبی و تفسیری	۳۲
آموزه ها و دلالت های تربیتی	۳۶
۱. روشن و واضح بودن برنامه تربیتی از همان آغاز	۳۶
۲. ویژگی های لازم در محتوای برنامه تربیتی	۳۷
۳. وجود زمینه و آمادگی در مرتبه شرط لازم برای موفقیت بیشتر برنامه تربیتی	۳۷
۴. لزوم مشتمل بودن برنامه تربیت دینی بر آموزه های اعتقادی و رفتاری	۳۸
به صورت توأمان	

۵. فلاح هدف میانی و فوز هدف نهایی تربیت دینی	۳۸
۶. تعریف مفاهیم از راه بیان صفات شاخص به جای تحلیل ماهیت آن	۳۸
تفسیر آیات ۶ - ۹	۳۹
ترجمه	۳۹
مفهوم کلی آیات	۳۹
مباحث ادبی و تفسیری	۴۰
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۴۳
۱. استفاده از انذار و تبشیر به عنوان دو شیوه تربیتی	۴۳
۲. اولویت بهره‌گیری از تبشیر در تربیت	۴۴
۳. سخنان بیهوده مانع تربیت دینی	۴۴
۴. تمسخر ارزش‌های دینی ابزاری برای مقابله با تربیت دینی	۴۵
۵. تکبر و استکبار مانع تربیت دینی	۴۵
۶. توجه و تمرکز اولین گام در تأثیرپذیری تربیتی	۴۵
۷. تلاوت آیات الهی و گوش دادن به آن نخستین گام در هدایت و تربیت دینی	۴۵
۸. تقدم جنبه‌های بینشی و گرایشی بر جنبه‌های رفتاری در تربیت	۴۶
۹. پیوستگی و همراهی جنبه‌های بینشی و گرایشی با جنبه‌های رفتاری در تربیت	۴۷
۱۰. ایمان و عمل صالح دو هدف میانی تربیت دینی	۴۷
۱۱. استفاده از مقایسه به عنوان یک شیوه تربیتی	۴۷
تفسیر آیات ۱۰ و ۱۱	۴۹
ترجمه	۴۹
مفهوم کلی آیات	۴۹
مباحث ادبی و تفسیری	۵۰
ارتباط این آیات با آیات قبل	۵۱
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۵۲
۱. قدرت؛ شرط انذار و تبشیر	۵۲
۲. بهره‌گیری از استدلال به عنوان شیوه‌ای مهم در تربیت دینی	۵۲

۳. لزوم روشن و قابل فهم بودن دلیل برای متریبان	۵۲
۴. تأثیر همراه کردن انذار و تبشیر با دلیل و استدلال	۵۳
۵. آموزش صفات الهی از طریق معرفی مصادیق محسوس آن‌ها	۵۳
۶. استفاده از پرسش به عنوان شیوه مؤثر در تعلیم و تربیت دینی	۵۳
۷. استفاده از مقایسه به عنوان شیوه مؤثر در تعلیم و تربیت دینی	۵۴
بخش دوم: برنامه تربیتی لقمان برای فرزندش (آیات ۱۲ - ۱۹)	
ارتباط آیات این بخش با آیات بخش قبل	۵۵
تفسیر آیه ۱۲	۵۷
ترجمه	۵۷
مفهوم کلی آیه	۵۷
مباحث ادبی و تفسیری	۵۷
دلیل بیان نکردن نتیجه ناسپاسی در آیه	۶۱
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۶۲
۱. تربیت عقلانی مقدمه و زمینه‌ساز تربیت دینی	۶۲
۲. ایجاد انگیزه از راه تحریک حس سودجویی	۶۲
۳. پرهیز از ایجاد فضای منفی	۶۳
تفسیر آیه ۱۳	۶۵
ترجمه	۶۵
مفهوم کلی آیه	۶۵
مباحث ادبی و تفسیری	۶۵
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۶۸
۱. استفاده از معرفی الگو به عنوان یک شیوه تربیتی	۶۸
۲. لزوم برخورداری مربی از حکمت	۶۸
۳. نیاز فرزندان به موعظه	۶۹
۴. بهره‌گیری از موعظه به عنوان یک شیوه تربیتی	۶۹
۵. لزوم همراهی نهی با توضیح و استدلال	۷۰
۶. لزوم رعایت اولویت‌ها در آموزش معارف دینی	۷۰
۷. تقدم ساحت تربیت اعتقادی بر دیگر ساحت‌های تربیتی	۷۰

تفسیر آیات ۱۴ و ۱۵	۷۱
ترجمه	۷۱
مفهوم کلی آیات	۷۱
مباحث ادبی و تفسیری	۷۲
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۷۶
۱. استفاده از سفارش به عنوان یک شیوه تربیتی	۷۶
۲. اهمیت سپاس‌گزاری از والدین به عنوان یک آموزه مهم تربیتی	۷۷
۳. نقش و جایگاه ویژه مادر در تربیت فرزند	۷۷
۴. استفاده از شیوه همراه کردن توجه به دیگران با توجه به خداوند	۷۷
۵. بیان وجه و علت دستورالعمل‌ها به عنوان یک شیوه تربیتی	۷۸
۶. بهره‌گیری توأمان از جنبه‌های عقلانی و عاطفی در تربیت دینی	۷۸
۷. نقش مثبت و منفی والدین به عنوان عامل مهم تربیتی	۷۹
۸. حد و مرز اطاعت و پیروی از والدین و مربیان در عرصه تعلیم و تربیت دینی	۷۹
۹. نقش شناخت و اراده متربی در تربیت دینی خود	۷۹
۱۰. اهمیت تربیت اعتقادی و جایگاه یکتاپرستی در آن	۸۰
۱۱. اهمیت وجود شاخص و الگو در تربیت	۸۰
۱۲. استفاده از انذار و تهدید به عنوان یک شیوه تربیتی	۸۰
۱۳. نقش ایمان به معاد در تحقق ارزش‌های دینی و اخلاقی	۸۱
۱۴. لزوم درست و حق بودن محتوای تعلیم و تربیت	۸۱
۱۵. ارائه مطلوب‌های تربیتی بعد از نهی از نامطلوب‌های تربیتی	۸۱
۱۶. لزوم حاکمیت اصل مدارا بر روابط مربیان و متربیان	۸۱
۱۷. اهمیت رعایت حرمت مربی در تمام شرایط	۸۲
۱۸. اهمیت تشریح کامل و همه‌جانبه یک آموزه تربیتی	۸۲
تفسیر آیه ۱۶	۸۵
ترجمه	۸۵
مفهوم کلی آیه	۸۵
مباحث ادبی و تفسیری	۸۵

آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۸۷
۱. اهمیت و جایگاه آموزه معاد در تربیت دینی	۸۷
۲. استفاده از یاد معاد و بیان کارهای مربوط به آن به عنوان یک شیوه تربیتی	۸۷
۳. تکیه بر استدلال و روشن‌گری و پرهیز از تلقین	۸۷
۴. تقدم آموزش آموزه معاد بر آموزه‌های فقهی و اخلاقی در تربیت دینی	۸۸
۵. تکرار بیان ملاطفت‌آمیز در تعامل با فرزند (یا بنی)	۸۸
۶. استفاده از شیوه تشبیه و تمثیل در آموزش مسائل دینی	۸۸
تفسیر آیه ۱۷	۸۹
ترجمه	۸۹
مباحث ادبی و تفسیری	۸۹
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۹۲
۱. اهتمام به امریه معروف و نهی از منکر به عنوان یک شیوه تربیتی	۹۲
۲. تقدم شرعیات بر اخلاقیات در تربیت دینی	۹۲
۳. جایگاه و اولویت آموزه صبر در برنامه تربیت اخلاقی	۹۲
۴. لزوم توجه هم‌زمان به بعد فردی و اجتماعی در برنامه تربیت دینی	۹۲
۵. لزوم تقویت انگیزه تربی به موازات افزایش وظایف و مسئولیت‌های او	۹۳
تفسیر آیه ۱۸	۹۵
ترجمه	۹۵
مفهوم کلی آیه	۹۵
مباحث ادبی و تفسیری	۹۵
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۹۷
۱. اهمیت تربیت اخلاقی	۹۷
۲. استفاده از شیوه تشبیه و استعاره در تربیت اخلاقی	۹۷
۳. استفاده از شیوه استدلال در تربیت اخلاقی	۹۸
۴. نقش تربیت عقلانی در تربیت اخلاقی	۹۸
۵. نقش تربیت اعتقادی در تربیت اخلاقی	۹۸
۶. نقش تربیت عاطفی در تربیت اخلاقی	۹۹
۷. بیان پیامدها و نشانه‌های یک موضوع به جای خود آن	۹۹

۸. بیان مطلوب‌ها و نامطلوب‌ها در برنامه تربیتی	۹۹
تفسیر آیه ۱۹	۱۰۱
ترجمه	۱۰۱
مفهوم کلی آیه	۱۰۱
مباحث ادبی و تفسیری	۱۰۱
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۰۲
۱. توجه به اصل اعتدال در تربیت اخلاقی	۱۰۲
۲. توجه به اصل زیبایی‌گرایی و جذابیت در تربیت به‌ویژه در ارتباط کلامی با دیگران	۱۰۲
۳. استفاده از شیوه استدلال	۱۰۳
۴. استفاده از شیوه تشبیه و تمثیل	۱۰۳
۵. استفاده از شیوه بیان مصادیق به‌جای ذکر مفاهیم کلی	۱۰۳
۶. بیان توصیه‌ها در قالب عینی و مشخص	۱۰۴
۷. استفاده از شیوه ایجاد تنفر برای ترک رفتارهای نامطلوب	۱۰۴
جمع‌بندی و تحلیل مواعظ لقمان به فرزندش	۱۰۵
۱. ارائه الگوی مطلوب روابط خانوادگی	۱۰۵
الف) وظایف والدین به‌ویژه پدر	۱۰۵
ب) وظایف فرزندان:	۱۰۵
۲. الگوی مطلوب تعامل با والدین ناصالح	۱۰۶
۳. اهتمام به ساحت‌های مختلف تربیتی (اعتقادی، عبادی، اخلاقی و اجتماعی)	۱۰۶
۴. اهمیت اولویت‌بندی در تربیت	۱۰۷
۵. اهتمام به رویکرد تعقل‌گرایانه در تربیت	۱۰۸
۶. داشتن برنامه ترکیبی از بایدها و نبایدها	۱۰۹
۷. رعایت تناسب میان بایدها و نبایدها	۱۰۹
۸. جامعیت برنامه تربیتی	۱۱۰
۹. بهره‌گیری از شیوه تحریک عواطف در کنار رویکرد تعقل‌گرایانه	۱۱۰
۱۰. جریان داشتن نگاه توحیدی در همه آموزه‌های دینی	۱۱۰

بخش سوم: ارائه چند دلیل برای اثبات توحید و پوچ بودن مدعای مشرکان
(آیات ۲۰-۳۲)

تفسیر آیه ۲۰	۱۱۵
ترجمه	۱۱۵
مفهوم کلی آیه	۱۱۵
مباحث ادبی و تفسیری	۱۱۵
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۱۷
۱. استفاده از شیوه خطاب مستقیم	۱۱۷
۲. استفاده از پرسش به عنوان یک شیوه تربیتی	۱۱۸
۳. بهره‌گیری از استدلال و ارائه دلیل در تربیت اعتقادی	۱۱۸
۴. روشن‌گری اندیشه انحرافی متربی به صورت‌های گوناگون	۱۱۸
۵. اصل کرامت‌انسان	۱۱۹
۶. استفاده از یادآوری نعمت‌ها به عنوان یک شیوه تربیتی	۱۱۹
تفسیر آیه ۲۱	۱۲۱
ترجمه	۱۲۱
مفهوم کلی آیه	۱۲۱
مباحث ادبی و تفسیری	۱۲۱
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۲۲
۱. تقلید کورکورانه مانع مهم تربیت	۱۲۲
۲. نقش خانواده در تربیت	۱۲۲
۳. تأثیرپذیری عمیق متربی از ارتباط پیوسته با عامل منفی تربیتی	۱۲۳
۴. مانع بودن شیطان برای تربیت	۱۲۴
۵. مانع بودن جهل و پیروی نکردن از منطق برای تربیت	۱۲۴
۶. مانع بودن محیط انسانی نامناسب برای تربیت	۱۲۴
۷. مواجهه عینی و ملموس با محیط فاسد مانع بزرگ تربیتی	۱۲۴
۸. استفاده از شیوه استفهام توبیخی	۱۲۵
تفسیر آیات ۲۲-۲۴	۱۲۷
ترجمه	۱۲۷

مفهوم کلی آیات	۱۲۷
مباحث ادبی و تفسیری	۱۲۸
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۳۰
۱. استفاده از شیوه مقایسه	۱۳۰
۲. استفاده از شیوه تمثیل	۱۳۰
۳. استفاده از شیوه استدلال	۱۳۱
۴. استفاده از شیوه آرامش بخشی و دلداری به مربی	۱۳۱
۵. اصل خدامحوری	۱۳۲
۶. استفاده از شیوه بیان پیامدهای رفتار	۱۳۲
۷. واگذاری مسئولیت انتخاب به خود مربی	۱۳۳
۸. ایمان و عمل دو عامل تربیت دینی	۱۳۳
تفسیر آیات ۲۵ و ۲۶	۱۳۵
ترجمه	۱۳۵
مفهوم کلی آیات	۱۳۵
مباحث ادبی و تفسیری	۱۳۵
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۳۷
۱. استفاده از شیوه استدلال	۱۳۷
۲. مراجعه به درک و فهم مردم و به چالش کشیدن آنان	۱۳۷
۳. پایداری و پیوستگی ویژگی مهم مربی	۱۳۸
۴. بهره‌گیری از استدلال مبتنی بر فطرت و امور فطری	۱۳۸
۵. نقش پذیرش توحید در خالقیت و استلزامات آن در تربیت	۱۳۸
تفسیر آیه ۲۷	۱۳۹
ترجمه	۱۳۹
مفهوم کلی آیه	۱۳۹
مباحث ادبی و تفسیری	۱۳۹
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۴۱
۱. استفاده از شیوه تمثیل و تشبیه	۱۴۱
۲. ارائه شیوه معرفی خداوند و بهره‌گیری از آن در تربیت اعتقادی	۱۴۲

تفسیر آیه ۲۸	۱۴۳
ترجمه	۱۴۳
مفهوم کلی آیه	۱۴۳
مباحث ادبی و تفسیری	۱۴۳
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۴۵
۱. بهره‌گیری از تشبیه و بیان یک مفهوم انتزاعی در قالب یک مصداق	۱۴۵
۲. ضرورت پاسخ‌گویی به شبهات در مقام تربیت دینی	۱۴۵
۳. استفاده از شیوه استدلال و ارائه دلیل	۱۴۵
تفسیر آیه ۲۹	۱۴۷
ترجمه	۱۴۷
مفهوم کلی آیه	۱۴۷
مباحث ادبی و تفسیری	۱۴۷
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۴۹
۱. استفاده از شیوه سوال و استفهام انکاری	۱۴۹
۲. استفاده از مثال‌های قابل مشاهده و ملموس	۱۴۹
تفسیر آیه ۳۰	۱۵۱
ترجمه	۱۵۱
مفهوم کلی آیه	۱۵۱
مباحث ادبی و تفسیری	۱۵۱
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۵۲
۱. استفاده از شیوه استدلال	۱۵۲
۲. بهره‌گیری از بیان صفات خداوند در تربیت اعتقادی	۱۵۳
تفسیر آیات ۳۱ و ۳۲	۱۵۵
ترجمه	۱۵۵
مفهوم کلی آیات	۱۵۵
مباحث ادبی و تفسیری	۱۵۶
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۵۸
۱. استفاده از شیوه استدلال به آیات در تربیت اعتقادی	۱۵۸

۲. استفاده از تشبیه	۱۵۹
۳. استفاده از استفهام برای به تأمل واداشتن مرتبی	۱۵۹
۴. عهدشکنی و ناسپاسی دو مانع مهم فهم و باور آیات الهی	۱۵۹
۵. تأثیر تربیت اخلاقی در تربیت اعتقادی	۱۶۰

بخش چهارم: نتیجه‌گیری از آیات گذشته (آیات ۳۳ و ۳۴)

تفسیر آیه ۳۳	۱۶۳
ترجمه	۱۶۳
مفهوم کلی آیه	۱۶۳
مباحث ادبی و تفسیری	۱۶۴
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۶۵
۱. استفاده از شیوه انذار	۱۶۵
۲. استفاده از راهبرد اصلاح افکار و برداشت‌های غلط مرتبی	۱۶۵
۳. استفاده از تأکید به عنوان یک شیوه مؤثر	۱۶۶
۴. نتیجه‌گیری از مقدمات ارائه شده	۱۶۶
۵. همراهی اوامر و نواهی	۱۶۷
۶. توجه به موانع تربیت	۱۶۷
۷. بیان قاعده و مفهوم کلی در قالب مصادیق روشن	۱۶۷
۸. ایجاد انگیزه از راه بیان عقاید و آموزه‌ها	۱۶۸

تفسیر آیه ۳۴	۱۶۹
ترجمه	۱۶۹
مفهوم کلی آیه	۱۶۹
مباحث ادبی و تفسیری	۱۷۰
آموزه‌ها و دلالت‌های تربیتی	۱۷۰
۱. معرفی صفات خداوند در قالب امور محسوس	۱۷۰
۲. اشاره به مبنای محدودیت و ضعف انسان	۱۷۱

مقدمه

قرآن کریم کتابی آسمانی و اصلی ترین منبع آموزه های دین مبین اسلام است و بر اساس توصیف خداوند قرآن، کتاب هدایت و تربیت است. پس از صدر اسلام و تدوین آیات قرآن در قالب فعلی، تلاش های زیادی از سوی دانشمندان مسلمان جهت فهم و تفسیر آیات قرآن انجام و کتب تفسیری متعددی با رویکرد خاصی تدوین و نگارش یافت. با وجود آن که قرآن کتاب هدایت و تربیت است اما تفاسیری با رویکرد تربیتی، کمتر مورد توجه بوده است و به جز تفاسیر انگشت شماری که به نام تفسیر تربیتی منتشر شده اند اثری که به صورت علمی به تفسیر تربیتی قرآن پرداخته باشد، وجود ندارد. شاید دلیل اصلی این موضوع آن است که بیشتر عالمان و دانشمندانی که در این عرصه قدم گذاشته اند در یکی از دانش های اسلامی مانند فلسفه، کلام، فقه و... صاحب نظر بوده اند و بزرگان عرصه تعلیم و تربیت کمتر در این عرصه گام نهاده اند. از این رو برای بهره گیری لازم از آموزه های تربیتی قرآن و محور قراردادن آن در برنامه ها و فعالیت های تربیتی جامعه اسلامی، تدوین تفسیر تربیتی قرآن، امری لازم و بایسته به نظر می رسد. برای رسیدن به درکی روشن از تفسیر تربیتی به عنوان یکی از انواع مختلف تفسیر قرآن، داشتن شناخت اجمالی از انواع تفسیر ضروری است. تفاسیر در

یک تقسیم‌بندی کلان به دو نوع ترتیبی و موضوعی تقسیم می‌شوند؛ در تفسیر ترتیبی، مفسر کل قرآن یا آیات یک سوره را به ترتیبی که در قرآن و در هر یک از سوره‌ها قرار گرفته است را تفسیر می‌کند. برای مثال، در تفسیر سوره بقره از بسم الله شروع و به ترتیب آیات را تفسیر می‌نماید؛ اما در تفسیر موضوعی مفسر، یک موضوع یا مسئله را انتخاب و آیات مرتبط با آن را جمع‌آوری و تفسیر می‌کند. در این نوع تفسیر، ترتیب آیات در قرآن و سوره‌ها اهمیتی ندارد؛ چنان‌که در نوع اول، آیات مرتبط با یک آیه که در سوره‌های دیگر، یا در فرازهایی دیگر از همان سوره قرار گرفته‌اند، برای مفسر اهمیتی ندارد.

تفاسیر ترتیبی، بر اساس نوع نگاه و سلیقه و ذوق مفسران به تفسیر روایی، عرفانی، فلسفی، ادبی و غیره تقسیم می‌شوند. برای مثال، مفسر در تفسیر عرفانی بیشتر به دنبال این است که معانی و مضامین عرفانی آیات را استخراج کند؛ همان‌گونه که مفسر در تفسیر ادبی، بیشتر در صدد ارائه نکات ادبی به کاررفته در آیات قرآن است.

تفاسیر موضوعی نیز به لحاظ موضوعات انتخاب شده به دو دسته قابل تقسیم‌اند: دسته اول تفاسیری هستند که مفسرین یکی از موضوعات تصریح شده در قرآن مانند معاد، توحید، امامت، ربا، امر به معروف و نهی از منکر را انتخاب و آیات مربوط به آن را جمع‌آوری و تفسیر می‌کنند؛ دسته دوم تفاسیری هستند که مفسرین، موضوعاتی که به صورت صریح در قرآن مطرح نشده‌اند مانند جامعه، زن، آزادی، دموکراسی، و... (که از موضوعات نو و به اصطلاح فقهاء از موضوعات مستحدثه هستند) را انتخاب و به قرآن عرضه می‌کنند و پس از تفسیر آیات مرتبط، نظر قرآن درباره این موضوعات را به دست می‌آورند.

تفسیر تربیتی، هم می‌تواند از نوع تفسیر ترتیبی باشد (که در این صورت به تفسیر ترتیبی عرفانی، فلسفی و مانند آن بسیار نزدیک است و در فرهنگ اسلامی سابقه‌ای طولانی دارد) و هم می‌تواند از نوع تفسیر موضوعی باشد. در تفسیر تربیتی موضوعی، هم می‌توان موضوعات مصرح و هم موضوعات جدید تربیتی را انتخاب و به قرآن عرضه کرد و آیات را برای دستیابی به نظر قرآن درباره آن موضوعات، بررسی و تفسیر نمود.

باید توجه داشت که برای اطمینان از فهم مقاصد تربیتی قرآن کریم، بهره‌گیری از هر دو نوع تفسیر ضروری است و هیچ‌کدام، ما را از دیگری بی‌نیاز نمی‌سازد؛ چنین به نظر می‌رسد که بهترین حالت، آن است که ابتدا قرآن به صورت ترتیبی تفسیر شود و سپس، تفسیر موضوعی از قرآن ارائه گردد. این کار باعث می‌شود در مرحله اول، آیات قرآن دقیق‌تر و بیشتر مورد مذاقه قرار گیرد و در مرحله بعد با شبکه‌سازی و جمع‌آوری آیات و برقرارکردن ارتباط میان آن‌ها پیرامون یک موضوع، زمینه کشف مقاصد بلند قرآن و نیز نظریه‌پردازی در عرصه مسائل تربیتی، بیشتر فراهم گردد.

اثر حاضر، از نوع تفسیر تربیتی ترتیبی است؛ یعنی آیات یک سوره از قرآن (سوره لقمان) به ترتیب از ابتدا تا انتها البته با نگاهی تربیتی و با هدف کشف و استخراج آموزه‌های تربیتی آیات قرآن تفسیر می‌شود. سوره لقمان به لحاظ در برداشتن دستورالعمل‌های اخلاقی - تربیتی حضرت لقمان به عنوان یک الگوی تربیتی مورد عنایت خداوند، در میان سوره‌های قرآن از جایگاه ویژه و ممتازی برخوردار است و از همین رو، در این اثر نیز مورد توجه قرار گرفته است.

تعریف تفسیر تربیتی

تفسیر آن‌گونه که علامه طباطبائی گفته‌اند «بیان معنای آیات و کشف

مقاصد و مدالیل آن‌ها^۱ است. واژه «معنا» در دو مورد به کار می‌رود: «مفهوم کلام» و «مراد کلام». «مفهوم کلام» معنایی است که واژه در آن معنا به کار رفته است (معنای استعمالی)؛ ولی «مراد کلام» آن چیزی است که متکلم، قصد دارد آن را به مخاطب منتقل کند؛ حال ممکن است همان معنای استعمالی باشد و یا با آن متفاوت باشد. مقاصد جمع مقصد است و مقصد، چیزی است اعم از مکان یا غیر مکان که قصد دستیابی به آن را داریم. به همین دلیل، شامل معنا و مراد از سخن نیز می‌شود هرچند، بیشتر در مورد مقصد مکانی به کار می‌رود. مدالیل جمع مدلول است و مدلول نیز، همان مراد و معنا است. بدین ترتیب و بر اساس این تعریف، تفسیر سه مرحله دارد: ۱. روشن ساختن مفاد واژگان و عبارات در زبان عربی (بیان معانی)؛^۲ ۲. پرده برداشتن از معنایی که خداوند، این واژگان و عبارت‌ها را در آن به کار برده است (کشف مدلول‌ها) و ۳. کشف هدف و مقصد از انتقال معناهای مذکور. برای جدا کردن تفسیر از تأویل و تفاسیر ناصحیح، بهتر است قید «بر مبنای قواعد ادبیات عرب و اصول محاوره عقلایی» نیز به تعریف اضافه شود.^۳

بر همین اساس، تفسیر تربیتی عبارت است از «بیان معانی و کشف مقاصد و مدلول‌های تربیتی آیات قرآن بر مبنای قواعد ادبیات عرب و اصول محاوره عقلایی». بنابراین، مفسر در تفسیر تربیتی می‌کوشد پس از روشن کردن معنای واژه‌ها و عبارت‌های به کار رفته در آیات و نیز دستیابی به معنایی که واژه‌ها و عبارت‌ها در آن به کار رفته است مراد و مقصود تربیتی آیات را کشف کند و توضیح دهد. این تعریف، گرچه عام است و شامل هر دو نوع تفسیر تربیتی می‌شود اما با تفسیر تربیتی تربیتی

۱. المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۴.

۲. روشن تفسیر قرآن، ص ۱۱-۱۲.

مناسب‌تر است. بنا بر نظر برخی از صاحب‌نظران، تعریف اختصاصی تفسیر تربیتی موضوعی عبارت است از «مراجعه به قرآن برای کشف دیدگاه قرآن در موضوعات مصرح و غیر مصرح تربیتی»^۱.

با وجود آن‌که تفاوت و تمایز تفسیر تربیتی با تفسیر اخلاقی، عرفانی و مانند آن روشن است اما به دلیل ابهام در مفهوم اخلاق و تربیت، گاهی تفسیر تربیتی همان تفسیر اخلاقی تلقی می‌شود؛ درحالی‌که تربیت، ضمن نزدیکی و ارتباط با اخلاق، قلمروی کاملاً مجزا و متفاوت دارد. در اخلاق، درباره صفات و رفتارهای شایسته و ناشایست بحث می‌شود؛ اما تربیت درباره اهداف و چگونگی زمینه‌سازی برای ایجاد تغییرات مطلوب در بینش، صفات و رفتارهای تربیتی بحث می‌کند. یکی انگاشتن اخلاق و تربیت، موجب شده است تفاسیری که به مباحث اخلاقی قرآن توجه بیشتری کرده‌اند تفاسیر تربیتی تلقی شوند و بر همین اساس می‌توان ادعا کرد که یکی از مشکلات برخی از آثاری که با عنوان تفسیر تربیتی منتشر شده‌اند این است که در واقع، نه تفسیر تربیتی، بلکه تفسیر اخلاقی هستند.

گستره تفسیر تربیتی

ممکن است این پرسش در ذهن مطرح شود که آیا تفسیر تربیتی، همه آیات قرآن را شامل می‌شود یا برخی از آیات را؟ به عبارت دیگر، آیا می‌توان همه آیات قرآن را تفسیر تربیتی کرد؟ و آیا همه آیات، ظرفیت تفسیر تربیتی را دارند؟

می‌توان گفت قلمرو تفسیر تربیتی محدود است و همه آیات قرآن

۱. درآمدی بر تفسیر تربیتی قرآن، ص ۴۰.

به خصوص آیات تاریخی و فواتح سور، ظرفیت تفسیر تربیتی را ندارند و تنها برخی از آیاتی که ناظر به موضوعات خاص تربیتی هستند، دارای ظرفیت تفسیر تربیتی اند.

از سویی دیگر؛ می‌توان گفت قلمرو تفسیر تربیتی عام است و شامل همه آیات قرآن (حتی حروف مقطعه نیز) می‌شود. زیرا قرآن، خود را کتاب هدایت و تربیت معرفی کرده است و لازمه این امر آن است که همه آیات آن، دلالت تربیتی داشته باشند. البته ممکن است یک آیه به تنهایی، دلالت تربیتی نداشته باشد اما اگر آن را در کنار سایر آیات مرتبط قرار دهیم و دلالت را به دلالت مطابقی محدود نکنیم، همه آیات حتی فواتح سور نیز دلالت تربیتی خواهند داشت. باید دانست که تربیت دارای ابعاد گوناگونی است؛ مانند تربیت اعتقادی، عبادی، سیاسی، اخلاقی، اقتصادی و... و این گستردگی ابعاد، موجب می‌شود که آیات، دست کم در یکی از این زمینه‌ها دلالت تربیتی داشته باشند. افزون بر این، تربیت دارای ارکان و عناصر گوناگون و متعددی است که این گستردگی نیز اقتضا می‌کند هر آیه دست کم در یکی از این عناصر و ارکان، دلالتی داشته باشد.^۱

به نظر می‌رسد که دادن پاسخ درست به این پرسش، به تعریف تربیت و قلمرو آن از یک سو و قلمرو دلالت آیات از سویی دیگر بستگی دارد؛ اگر تربیت در معنایی عام به کار رود یعنی ایجاد هر نوع تغییر در انسان را شامل شود و اگر دلالت اعم از تطابقی، تضمنی، التزامی، اقتضائی،

۱. ر.ک. به: اقتراح: مفهوم‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر تربیتی قرآن، علی‌رضا اعرافی، علی‌همت بناری، محمدعلی رضایی اصفهانی، مجله قرآن و علوم، شماره ۳، ص ۷ و غلامحسین ناطقی، «قلمرو تفسیر تربیتی»، همان، ص ۲۳.

دلالت تنبیه یا ایما و دلالت اشاره باشد و افزون بر این‌ها اگر ساحت‌های مختلف تربیتی مدنظر قرار گیرد در چنین صورتی می‌توان گفت که همه آیات قرآن به‌گونه‌ای دلالت تربیتی دارند.

جایگاه و اهمیت تفسیر تربیتی

با توجه به این‌که تحقیق در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی به‌منظور تدوین نظریه تربیتی اسلام و روشن کردن وجوه تمایز آن از دیگر نظریه‌های تربیتی، از وظایف اصلی و مهم اندیشمندان مسلمان برای اسلامی کردن تعلیم و تربیت در کشورهای اسلامی است و از سویی دیگر، قرآن مهم‌ترین منبع برای کشف و فهم نظریه تربیتی اسلام محسوب می‌شود و سنت پیامبر ﷺ و ائمه اهل بیت مکمل و مبین آن است بنابراین، تفسیر تربیتی یکی از ضروریات جامعه اسلامی است.

پیش فرض‌های تفسیر تربیتی

برای تفسیر قرآن پیش فرض‌هایی بیان شده است؛ برخی، هفت پیش فرض را برشمرده‌اند که عبارت‌اند از:

۱. وحیانی بودن قرآن؛ یعنی اعتقاد به این‌که قرآن، سخن خداوند متعال است و توسط جبرئیل بر پیامبر اسلام ﷺ نازل شده است.
۲. تحریف‌ناپذیری قرآن؛ در قرآن هیچ نوع دگرگونی و کمی و زیادی رخ نداده است و به همان صورتی که بر پیامبر اسلام ﷺ نازل شد در اختیار ما است.
۳. حجیت قرآن در جایگاه منبع اصلی معارف الهی؛ قرآن منبع اصلی دست‌یابی به آموزه‌هایی است که خداوند متعال برای هدایت بشر فرستاده است.

۴. مرجعیت قرآن برای همه انسان‌ها؛ تمام انسان‌ها برای فهم آموزه‌های دینی می‌توانند به قرآن مراجعه و به آن اعتماد کنند.
۵. اشتمال قرآن بر دلالت ظاهری و عرفی؛ گرچه برخی از آیات یا واژه‌های قرآن، مجمل هستند اما بیشتر آیات قرآن، دلالت‌های ظاهری و عرفی‌ای دارند که برای همه مردم قابل فهم است.
۶. حجیت ظواهر قرآن؛ دلالت‌های ظاهری و عرفی آیات برای مردم معتبر است.
۷. در مقام بیان بودن قرآن؛ با توجه به در مقام بیان بودن، می‌توان به مطلقات و عمومیات قرآن استناد کرد.^۱
- افزون بر این موارد، پیش‌فرض‌های خاص تفسیر تربیتی عبارت‌اند از:
 ۸. کتاب هدایت و تربیت بودن قرآن؛ مطابق آیات متعددی، قرآن کتاب هدایت و تربیت است. ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (بقره، ۲) ﴿نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ * مِن قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ﴾.^۲ بنابراین، می‌توان برای فهمیدن آموزه‌های تربیتی قرآن به آن مراجعه و آیات آن را با نگاه تربیتی بررسی کرد.
 ۹. معلم و مربی انسان بودن خداوند؛ بر اساس این پیش‌فرض، آیات قرآن سخن معلم و مربی انسان یعنی خداوند است که در مقام تعلیم و تربیت انسان از او صادر شده است. بنابراین می‌توان افزون بر تفسیر تربیتی، به تحلیل تربیتی آیات قرآن (در نظرگرفتن آیات قرآن به عنوان سخن خدا و بررسی آن‌ها از نظر زمان صدور، چگونگی صدور و ویژگی‌های آن با

۱. درآمدی بر تفسیر تربیتی قرآن، ص ۲۶ - ۲۹.

۲. آل عمران، آیه ۳ و ۴.

نظر به تربیت انسان) پرداخت و با این تحلیل به نکاتی تربیتی دست یافت که تنها در این صورت، امکان دسترسی به آن‌ها وجود دارد.

هدف تفسیر تربیتی

با توجه به مطالب پیش‌گفته، هدف تفسیر تربیتی تربیتی، استخراج آموزه‌های تربیتی آیات قرآن است. بر خلاف تفسیر تربیتی موضوعی، آموزه‌هایی که از این‌گونه تفسیر به دست می‌آیند، لزوماً پیرامون یک موضوع خاص تربیتی نیستند و اگر هم باشند، لزوماً نظام‌مند و جامع نیستند و نظام‌مندی و جامعیت آن‌ها مستلزم بررسی همه آیات مرتبط است. در حالی که هدف در تفسیر تربیتی موضوعی، استخراج تمام آموزه‌های تربیتی آیات قرآن درباره یک موضوع خاص است. بنابراین، یافته‌ها لزوماً باید نظام‌مند و جامع باشند.

شیوه تفسیر تربیتی

تفسیر تربیتی در صورتی که در قالب تفسیر تربیتی باشد، طی مراحل زیر انجام می‌گیرد:

۱. از ابتدای سوره به ترتیب، چند آیه مرتبط با هم انتخاب و بر اساس یکی از ترجمه‌های مشهور و معتبر موجود، ترجمه می‌شوند.
۲. واژگان کلیدی آیات به‌ویژه وقتی که ابهام داشته یا برداشت‌های مختلفی از آنان مطرح باشد، مورد بررسی قرار می‌گیرند.
۳. نکات ادبی آیات در حد نیاز توضیح داده می‌شوند و از تفصیل‌های غیر ضروری مانند آنچه که در برخی از تفاسیر دارای رویکرد ادبی نگارش یافته است، پرهیز می‌گردد.
۴. در مواردی که به بررسی آیات مرتبط (برای فهم مفاد آیه مورد تفسیر)

- نیاز باشد، آیات مرتبط جمع‌آوری و بررسی می‌شوند.
۵. روایاتی که در تفسیر آیه وارد شده‌اند و به تفسیر تربیتی کمک می‌کنند بررسی می‌گردند و برای شناسایی روایات به تفاسیر روایی و معجم‌های حدیثی مراجعه می‌شود.
۶. ارتباط آیات با یک‌دیگر (با مراجعه به تفاسیر و با بررسی نوع ارتباط آیات و هدف سوره) مورد بررسی قرار می‌گیرد.
۷. شأن نزول آیه در مواردی که به فهم بهتر آیه و برداشت نکات تربیتی کمک کند مورد توجه قرار می‌گیرد.
۸. پیام‌ها و نکات تربیتی آیات با استفاده از اصول و قواعد تفسیری و داده‌های علوم تربیتی استخراج می‌شوند.
۹. در برخی از موارد که در یک موضوع چند آیه وجود داشته باشد و مجموع آن آیات، ایده یا الگوی خاصی را ارائه دهند علاوه بر تفسیر تک تک آیات، در پایان برای مجموع آیات مرتبط به هم نیز جمع‌بندی و تحلیل تربیتی ارائه می‌شود و در ضمن آن، نکات تربیتی تکمیلی ارائه می‌گردد.

ساختار کلی ارائه مطالب

مطالب به‌دست آمده در تفسیر تربیتی آیات، ذیل عناوین زیر ارائه می‌گردد:

۱. معرفی سوره
۲. تقسیم‌بندی آیات مرتبط با یک‌دیگر به ترتیب و در ذیل هر آیه، این عناوین مطرح می‌شود:
 - ترجمه آیه
 - مفهوم کلی آیه
 - مباحث ادبی و تفسیری آیه
 - نکات تربیتی آیه
 - جمع‌بندی و تحلیل در برخی موارد